

Längtan efter förståelse, oro för missförstånd

Intervjuaren som den nödvändiga andra

En dag ringde en äldre kvinna till mig. Hon presenterade sig, och undrade om jag kom ihåg henne. Jag kände genast igen rösten fastän det hade gått tio år sedan vi träffats. Det var Tilde, en av de kvinnor jag hade intervjuat för min doktorsavhandling, och jag hade lyssnat på den inspelade intervjun otaliga gånger när jag transkriberade och analyserade det hon berättade om sin tid som lotta. Till min bestörtning talade hon nu om för mig hur besviken hon var över hur jag hade använt hennes berättande, och hon ville under inga som helst omständigheter medverka i någon ytterligare forskning. Hennes upplevelse av min avhandlingstext tog mig på sängen, eftersom jag hade vant mig vid att få höra om hur intressant det varit att få ett personnära perspektiv på erfarenheter från kriget. Jag grunnade länge över detta – varför blev Tilde så upprörd?

Kulturvetare som gör etnografiska intervjuer tror kanske att de som intervjuas i huvudsak känner sig glada över att ha blivit tillfrågade och rent av stolta över att vara utvalda i ett forskningsssammanhang. Att intervjupersoner kan vara nervösa, vet vi också, och kanske att de kan oroa sig för att inte kunna svara på frågorna eller i övrigt

bekymra sig för att de inte ska ha något särskilt att berätta. Dessa antaganden speglar föreställningar om vetenskap, och visar att vetenskap uppfattas som något viktigt, och som något som handlar om fakta och/eller det särpräglade. Dessa känslor inför intervju-situationen kan vi oftast hantera och tackla rätt väl genom att förklara att vi är glada för att just han eller hon vill berätta för oss och att vi som kulturvetare är intresserade av det personliga berättande om något som de själva har upplevt. Och vackert så. Men jag har lagt märke till att det även finns en mera djupliggande oro än så i avslutning till intervjusammanhanget. Bland de tio kvinnor som jag intervjuade för min doktorsavhandling om krigsberättande var det några som både indirekt och direkt gav uttryck för en oro för att det de berättade inte skulle förstås, eller till och med kunna missförstås. Underförstått fanns en stark längtan efter förståelse.

Med utgångspunkt i filosofen Adriana Cavareros (2000) tankar om identitetsbegär och den nödvändiga andra analyserar jag i den här artikeln intervjupersonernas oro och längtan så som dessa känslor kommer till uttryck under intervjuerna med tre av kvinnorna från mitt avhandlingsarbete. Jag vill undersöka kvinnornas oro över att inte bli förstådda, och frustrationen när detta inträffar, eller smärtan som uppstår när andra inte ser *vem* man är, utan bara *vad* man är (jfr Kottman 2000). Enligt Cavarero kan man se *vem* någon är endast genom de handlingar som personen utför under livet, medan *vad* någon är handlar om det som en person benämns som, i det här fallet lotta, sjuksköterska eller kvinna, och som sådana bemängda med samhälleliga föreställningar som varierar över tid. Intervjupersonerna förklarar sina handlingar i relation till sådana föreställningar, till det samhälleliga talet om lottor, som delvis är dolt för oss som är yngre och alltså inte har levt i samma tid som dem.

Kulturanalys av krigsberättande

Billy Ehns och Orvar Löfgrens (1982, 2001, 2012) kulturanalys har genomsyrat mitt sätt att förhålla mig till omvärlden under de senaste tjugo åren, så jag tycker det är svårt att förklara hur jag använder kulturanalys. Kulturanalys har blivit ett filter genom vilket jag förstår omvärlden oberoende av om jag bedriver forskning eller inte, så till den grad att jag för det mesta glömmer bort existensen av detta filter. Åtminstone en del av hjärnan är på jobb hela tiden, och samlar intryck, processar och ordnar dem utgående från kulturanalysens grundläggande tanke om vardagliga företeelser som kulturella fenomen (Ehn & Löfgren 2012:12). Oberoende av vilka andra analysverktyg jag använder kvarstår denna tanke, och att man genom det skenbart enkla och triviala kan upptäcka och kritiskt granska ”dolda agendor som hindrar, begränsar och förtrycker människor” (Ehn & Löfgren 2012:155). Detta är inte en verksamhet som alltid uppskattas, eftersom ett ifrågasättande av normer och närmare granskning av rådande föreställningar också pekar på en maktdimension i samhället som en del människor – medvetet eller omedvetet – föredrar hålls intakt och oförändrad (Ehn & Löfgren 2012:125, 139).

Användningen av kulturanalys i forskningen är förstås mer fokuserad och precis än det nästan omedvetna kulturanalytiska filtret jag nämnde ovan. Enligt Ehn och Löfgren kan man med hjälp av kulturanalys se verkligheten på ett nytt sätt, och begreppen, perspektiven och frågeställningarna man använder styrs av de teorier man väljer och präglar därmed det analytiska arbetet (Ehn & Löfgren 2012:11). I min avhandling *I eld, i blod, i frost, i svält. Möten med veteraners, lottors och sjuksköterskors berättande om krig* (Strandén 2010) kombinerar jag kulturanalys med oral history. Jag använder mig av oral history (se t.ex. Portelli 2004; Thompson 1980; Thomson 2006) för att synliggöra en annan bild av kriget än den man i allmänhet brukar få ta del av, för att få fram vem som hör till och vem som inte hör till den stora berättelsen om Finland i krig. Jag visar hur kvinnor på olika sätt har utestängts från krigsdiskursen, och i sann emancipatorisk anda ansåg jag det som kvinnors rätt

att höra till, lika mycket som män, trots att deras uppgifter varit så olika. Samtidigt visar jag på en mytologisering (jfr Eriksen 1995; Samuel & Thompson 1990) av vinter- och fortsättningskriget, och hur berättandet på en högre abstraktionsnivå befolkas av typfigurer (jfr Strandén 2011) som förkroppsligar normer och värderingar i anslutning till det fosterländska.

Mina intervjupersoner kontrasterar i sitt berättande sina upplevelser av kriget under, strax efter och i intervjuernas samtid. Tidsaspekten är central, eftersom det vid tiden för mitt fältarbete firades 60 år sedan fortsättningskriget upphörde, och många omvälvande händelser i världen och olika politiska processer och vändningar spelar en avgörande roll för vad, hur och varför intervjupersonerna berättade som de gjorde. Ehn och Löfgren talar om kontrastering som en metod inom kulturanalys, och detta handlar om ett medvetet sökande efter skillnader och motsatser. Ibland kan man också skapa kontrast genom ett historiskt grepp, till exempel genom livshistoriska intervjuer (Ehn & Löfgren 2012:158). Mycket av det som de intervjuade lottorna berättade om handlade om regelrätt sjukvårdsarbete, i synnerhet de som var stationerade vid krigssjukhus eller konvalescenthem, som inte låg i närheten av krigsfronten. Arbetet beskrevs ofta som utmattande och krävande, och de unga kvinnorna upplevde sig inte alltid som redo för de uppgifter som ålades dem. Ju hårdare striderna var desto mera arbete fick förstås sjukvårdspersonalen, och under tider av anfall måste man vid fronten arbeta mer eller mindre utan uppehåll med bara ett ögonblicks vila. Den vanliga arbetstakten var annars arbete i ett dygn och vila åtta timmar. Inte bara sjukvården var extraordinär i anslutning till kriget, också bispisningen krävde dugliga lottor både vad gäller fysisk styrka, kunnande och förmåga att laga mat av de råvaror som stod till buds under krigstida frontförhållanden. Dessa 20-åriga kvinnor räddes inte arbete, fastän det kunde kännas svårt, motbjudande och farligt. Det kunde handla om att hantera inälvsmaskar, att bistå vid akuta operationer utan formell sjukvårdsutbildning eller att finna sig i en tillvaro präglad av blod, smuts och löss – och nakna manskroppar.

Åren efter kriget, också kallad den tysta tiden, har präglat en bild av de kvinnor som varit lottor som inte varit till deras fördel och som de själva upplevt som kränkande. Det är en bild som de måste leva med i det tysta. Som ett led i vapenstillståndsavtalet i november 1944 mellan Finland och Sovjet tvingades Finland förbjuda föreningar och organisationer som ansågs ha fascistisk och antikommunistisk prägel, däribland Skyddsskärerna och med dem systerorganisationen Lotta Svärd (Uola 1999). För den enskilda lottan innebar upplösningen i praktiken att hon hemförlovades om hon var ute på kommendering och att hon förbjöds använda lottadräkt och lottamärken. Under vissa tider har det till och med varit så skambelagt att en kvinna varit lotta att vissa kvinnor inte berättat ens för sina närmaste om att de varit lottor, och först efter kvinnornas död har de anhöriga hittat spår i deras kvarlåtenskap som visat att de varit lottor (Kinnunen 2006:186). Först år 1991 bröts den tysta tiden slutligen för lottornas del i och med att dåvarande försvarsminister Elisabeth Rehn berättade om att hon varit flicklotta under kriget. Lottorna avtackades under en högtidlig fest i det symboliskt viktiga Finlandiahuset, där också en av mina intervjupersoner deltog, och en tid som karakteriseras av ”ryktesåterbringning” tog vid (jfr Kinnunen 2006:219–222). Lottorna fick fosterlandet Finland tillbaka.

Cavarero och identitetsbegär

Adriana Cavarero (2000) följer Hannah Arendts filosofi, och ser människans identitet som hel och enhetlig vid ögonblicket för hennes födsel, för att därefter fragmenteras under hennes livslopp. Det som Cavarero argumenterar för i sin filosofi är att det mellan identitet och berättande finns ett begär efter att höra sig själv berättas – höra sin egen historia berättas – och på detta sätt få reda på *vem* man är till skillnad från *vad* man är, det vill säga varje människas förkroppsligade och icke-upprepbara unikheter. Det är enligt Cavarero den förlorade helheten som ger upphov till en känsla av brist som sedan i sin tur föder ett begär efter att återfå enhetligheten.

Och det man längtar efter är att en annan människa ska berätta ens historia för en. Det är handlingen som kommer först, och som står till grund för historia, som i sin tur kan hitta en berättare som kan göra en berättelse av det som utspelat sig. Historia har alltid en protagonist, men bara ibland en berättare. Protagonisten och berättaren kan, om man läser Cavarero strikt, inte vara densamma eftersom berättaren som återger resultatet av protagonistens handlingar själv inte är närvarande vid händelsen, utan ser händelsen i efterskott och har därmed alla fakta på hand. Berättaren vet hur berättelsen slutar redan när han eller hon börjar berätta, medan protagonisten inte ser helheten av sin historia, utan längtar efter att få höra den berättas. Enligt Cavarero är det som begärs förstås berättelsen som ska återge de handlingar som utförts, men framför allt *enhetligheten* i form av en historia, som berättelsen förlämnar identiteten (i den bemärkelse som Cavarero använder begreppet). Som jag läser Cavarero längtar man efter att en annan ska berätta om ens handlingar på ett igenkännligt sätt så att berättelsen skapar mening och koherens hos en själv, att ett mönster ska uppstå ur de handlingar som utförts, ett mönster som inte gick att urskilja vid tiden för handlingen (jfr Strandén-Backa 2012; Strandén-Backa 2017). Alla längtar efter sin egen identitets helhet i berättelsen som någon annan berättar, och denna enhetlighet existerar endast som föremål för begäret – begäret är det enda som finns, eftersom den begärda enhetligheten kan uppnås först när människans liv upphör.

Vad är det Cavareros tankar om berättande och identitetsbegär kan hjälpa oss att förstå om etnografiska intervjuer? När jag gjorde intervjuer för min doktorsavhandling under åren 2003 och 2004 spelade jag in på kassettband, vilket får mig att inse att det börjar bli länge sedan jag träffade mina intervjupersoner, de tio män och tio kvinnor som på olika sätt hade varit aktiva under vinterkriget och fortsättningskriget. Jag upplevde intervjuerna och intervjusituationerna som sinsemellan mycket olika, och jag problematiserar intervjuprocessen i min avhandling. Jag diskuterar min roll under intervjuerna, maktbalansen mellan mig och intervjupersonerna, känslor i rörelse under och efter intervjuerna. Jag talar i termer av sympatiskt igenkännande och empatisk förståelse av det som berätt-

tades, och diskuterar tillit som en viktig beståndsdel under intervjun (jfr Strandén-Backa 2013). Att intervjua männen var allmänt taget inte lika krävande som att intervjua kvinnorna. De flesta av männen som intervjuades hade i olika format och sammanhang brukat berätta om sina krigsupplevelser och var vana vid att någon skulle lyssna på dem. För kvinnorna var förhållandet det omvända – de kvinnor som varit verksamma som lottor gav uttryck för en oro över att inte ha något att berätta om kriget, det vill säga de verkade känna att deras handlingar och upplevelser var av fel slag (jfr Lentz & Bjerg 2007). Jag ska nu rikta intresset mot de tre kvinnliga intervjupersoner som starkast gav utlopp för sin oro före, under eller efter intervjusituationen: Lisa, Brita och Tilde – alla tre hade långa tjänstgöringsperioder som lottor bakom sig.

Bort från ett bespottat led

När Lisa (IF mgt 2004/40–41) öppnade dörren till sin gamla bondgård verkade hon uppenbart orolig för något. Det visade sig att hon utifrån vårt telefonsamtal inte hade fått klart för sig vare sig varför jag skulle komma eller vilken min roll egentligen var. Jag hade förklarat att jag höll på med min doktorsavhandling om berättande om krig, men hon hade fått för sig att jag var en annan sorts doktor, nämligen läkare. Hon oroade sig både för att bli intervjuad och för mig som person, något jag vid tillfället tyckte var samtidigt rörande och lite skrattretande. Jag steg in i huset, visade att jag hade med egna yllesockor, som var rejält stoppade under foten – och som genom ett trollslag släppte hennes nervositet och oro, för som hon sade så kan man inte behöva vara nervös inför någon som har stoppade sockor på fötterna. Jag upplevde att vi fick en mycket god kontakt efter detta och vi konstaterade båda att vi hade en hel del känslomässiga likheter som förde oss nära varandra under intervjun. Lisa hade varit provianteringslotta, och hade varit placerad på många orter under sin tid som lotta under såväl vinterkriget som fortsättningskriget. Som exempel på det extraordinära i sitt arbete

gav hon sin tjänstgöring vid Hangöfronten där omkring 500 karlar skulle ha mat varje dag, och såsen serverades ur tiolitersämbar.

Men Lisa berättade också om hur hon upplevt tiden efter kriget. Bland annat berättade hon om hur hon hade reagerat när hon hade sett den andra filmatiseringen av *Okänd soldat*. Som medlem i sparbanksstyrelsen hade hon blivit bjuden på bio när filmen visades, men på grund av framställningen av lottan i filmen hade hon blivit så upprörd att hon knappt hade kunnat sova på hela natten efteråt. Hon berättade att hon hade kontaktat lokaltidningen, och visade mig artikeln som skrevs utgående från hennes upplevelse. Lottan i Väinö Linnas tappning förkroppsligar en bild av lottorna som lättfotade och karltokiga, som kanske till och med sökte sig till fronten för att få män på kroken, och som sedan möts av förakt och fientlighet av männen (Linna 1954; Latva-Äijö 2004:12; Kinnunen 2006:104–105, 131). Redan i min första intervju med en lotta fick jag höra om att de hade dåligt rykte i sexuellt hänseende (IF mgt 2003/55–57). För mig var detta alldeles obekant, och jag förvånades storligen över det jag fick höra. I flera av de följande intervjuerna togs ämnet upp. Tilde hade också hört många rykten om lottornas lättsinne vid fronten innan hon fick sin kommendering dit, och hon sade: ”Jag visste i vilket bespottat led jag ställde mig” (IF mgt 2004/42–43).

De intervjuade lottorna var alla – förstås – bekanta med denna kollektiva minnestradition och försökte värja sig från bilden genom att i berättandet lägga särskild fokus på moral och dygd. De ville ge sin version av hur de hade haft det under och också efter kriget. Dels ville kvinnorna skriva in sig i den stora berättelsen om kriget, dels ville de ge en rättvis bild av sig själva och övriga kvinnor i krigets tjänst. Lisa hade visserligen varit lotta under kriget, men den samhälleliga berättelse hon hört om lottor stämde inte överens med hennes berättelse, hennes värderingar och hennes livshistoria – hon hade ju inte ens gift sig och bildat familj. Filmen *Okänd soldat* upplevdes som ett slag i ansiktet av Lisa. Hon begärde en annan berättelse om sin livshistoria, för den som har berättats erbjuder ingen mening, ingen helhet till hennes identitet. Om jag tol-

kar detta i enlighet med Cavarero så stämmer inte *vad* hon gjorts till – en lättfotad kvinna – överens med *vem* hon är, det vill säga det som hennes handlingar under hennes livslopp uttrycker. Därför kontaktade hon också tidningsreportern och ville berätta *sin* berättelse – den nödvändiga andra behövs för berättelsen som kan erbjuda en upprättelse.

Att veta sin plats

Brita (IF mgt 2003/71–74) tyckte det var roligt att få besök i sin lägenhet och att någon ville lyssna på vad hon hade att berätta om sina upplevelser under kriget. Hon hade varit verksam som sanitetslotta under hela fortsättningskriget, och i huvudsak varit stationerad på ett krigssjukhus i Jakobstad, långt borta från krigsfronten. Hon berättade om vad lottornas arbete bestod av, och tillhandahöll information om hur deras arbetsdagar kunde se ut. Under intervjun kände jag på mig att det var något som hon höll tillbaka, jag visste inte vad det var och inte heller varför hon inte berättade om det. Lite längre fram under intervjun frågade jag hur stämningen hade varit mellan lottorna och sjuksköterskorna, och då började jag närma mig det som Brita inte ville berätta om. Sjuksköterskorna hade det gått bra att arbeta tillsammans med, tyckte Brita, men översköterskan ”var ju lite så där”. Brita berättade lite, samtidigt som hon flera gånger framhöll att hon inte ville att det skulle komma fram hur hon hade upplevt översköterskan. Hon berättade för *mig*, men krävde att jag stängde av bandspelaren. Eftersom jag inte uppfattade hennes berättande som sårande eller stötande, utan snarare klargörande och modigt, sade jag att jag gärna ville spela in om hon kunde tänka sig att berätta igen. Det godtog hon, och berättade och berättade och berättade om den ena händelsen efter den andra där hon upplevt att översköterskan behandlat henne illa. Samtidigt märktes det på henne att hon oroade sig för hur det som hon berättade skulle uppfattas. Brita upplevde översköterskan som så småsint att hon, liksom många före henne, begärde förflyttning. Hon återvände dock snart igen då de ringde från sjukhuset och

ville ha henne tillbaka då sjuktågen oavbrutet rullade in i staden efter storanfallet på Karelska näset sommaren 1944. Och inte nog med det. Brita stannade på krigssjukhuset ända tills den sista militärpatienten var hemskickad och allting var undanstädat, det vill säga flera månader efter att vapenstilleståndsavtalet undertecknats, Lotta Svärd-organisationen förbjudits och hennes lottamärken och beteckningar hade frångåtits henne. Hon begärde inte förflyttning fler gånger, utan hon tyckte att hennes plats var där, alla olägenheter till trots, och sade: ”Jag måste sätta mig över såna där futtigheter, för jag tyckte det var värdefullare det jag gjorde”. Brita lyfter flera gånger fram vikten av att inte fästa sig vid översköterskans översitteri, och i stället fokusera på det arbete hon gjorde – för patienterna och fosterlandet.

Brita berättade om hur lottorna kunde uppleva sin vardag, men upplevelserna var av en sådan karaktär att hon kände att hon inte riktigt borde berätta om dem. Genom hennes vilja att *undvika* att berätta märktes en önskan om att upprätthålla bilden av gemenskap och samhörighet mellan kvinnorna i sjukvården under kriget. Hon serverade en konkurrerande, och inte så smickrande bild, av att vara i krigets tjänst. Bilden passade helt enkelt inte in i vår föreställning av hur det var under kriget, eller av hur vi vill tro att det var. I dag har många yngre säkert svårt att förstå den stränga hierarki som rådde på sjukhusen under krigsåren – och också senare – och i ett samhälle där man förespråkar jämlikhet och jämställdhet ter det sig närmast obegripligt. Brita hade inga svårigheter att omfatta den hierarkiska ordningen, för den var en naturlig del av rådande tidsanda, men ett beteende som översköterskan hade gentemot de som var lägre i rang kunde hon inte förstå. Och det hela kunde sluta här, med hennes berättande om översköterskan, som en säkerhetsventil som efter många år fått öppnas. Men Britas historia slutade inte lyckligt med avseende på upprättelse efter kriget – hon nekades officiell veteranstatus i form av statens frontmannatecken med motiveringen att hennes placeringsort låg för nära hennes hem. Om man läser Britas berättande med hjälp av Cavareros tankar om identitetsbegär, så finner Britas historia ingen berättare i det offentliga Finland som besitter rätten att bestämma vilka handlingar som

räknas och vilka som inte gör det i en krigskontext. Avslaget på hennes anhållan, som hon gjorde på uppmaning av de andra medlemmarna i veteranföreningen, gör henne till *vad* hon är – ”bara en lotta” – samtidigt som det definierar var ”det riktiga kriget” utkämpades. Bitterheten är påtaglig. Brita fick inte höra sin berättelse berättas genom frontmannatecknet, den figurala och påtagliga enhetlighet som kännetecknar tillhörighet i kriget. Hon känns inte igen som en fosterlandets försvarare, utan hennes handlingar och lidande tillintetgörs. Om *vem* man är definieras utgående från de handlingar man utför under livet, får ett avslag på en anhållan om frontmannatecknet en tragisk dimension eftersom *vem* man är förlorar i värde.

Genom ett förstoringsglas

Tilde (IF mgt 2004/42–43) var den av mina intervjupersoner som starkast gav uttryck för en oro över hur någon verkligen skulle kunna förstå det hon hade att berätta. Tilde hade varit ute vid fronten som sanitetslotta, skadat sitt knä svårt i en halkolycka och sänts hem på sjukpermission strax före storanfallet på Karelska näset i juni 1944 och med detta var krigstjänsten avslutad för henne. Hennes liv fick en annan vändning på grund av skadan eftersom den hindrade henne från att bli sjuksköterska, vilket hade varit hennes dröm. Hon berättade för mig före intervjun att hon var tveksam inför tanken att bli intervjuad, men eftersom en annan av intervjupersonerna hade hänvisat mig till henne lovade hon berätta. Men hon delgav mig sin starka oro för att bli missförstådd eftersom hon hade blivit intervjuad tidigare och upplevde sig helt och hållet vantolkad, och hon ångrade att hon hade ställt upp. Hon tänkte sig att det kanske skulle vara annorlunda med mig eftersom jag var kvinna. I situationen där och då, kände jag mig också ganska osäker på hur jag skulle hantera det hela, men beslöt mig för att göra det bästa av situationen, så jag intervjuade henne på samma sätt som de andra. Hon berättade för mig om sina mödor vid fronten, om hur hon skadade sig, om en traumatiserad tillvaro efter kriget

då hon exempelvis en gång hade svårigheter att hantera åsynen av röda pelargoner planterade på kyrkogårdens krigargravar eftersom blommorna tycktes bli till soldaternas rinnande blod. Det var mycket personliga saker som hon berättade, och jag kände tacksamhet gentemot henne för att hon hade velat dela med sig av sina svåra minnen och sålunda bidra till en ökad förståelse av hur tiden efter kriget kunde te sig. Jag upplevde själv att jag hanterade hennes berättande med stor varsamhet och respekt.

Men tio år efter intervjun fick jag det där telefonsamtalet av Tilde, som i årtal hade försökt läsa min avhandling (som jag skickade till alla intervjupersoner). Tilde led av en svår synskada, och var vid tiden för telefonsamtalet nästan blind. Hon hade först fått läshjälp av en annan av de intervjuade lottorna, som brukade läsa högt för synskadade, men när denna dött hade hon försökt läsa själv med hjälp av ett förstoringsglas. Och hon var så upprörd, för hon hade hittat avsnitt om sig själv insprängda mellan, som hon tyckte, allt möjligt annat, och det var fullkomligt obegripligt alltsammans. Hon var så besviken, och hennes oro före intervjun hade enligt henne visat sig vara välbefogad. Jag hade bifogat ett brev med avhandlingen där det stod att jag skulle bearbeta den för utgivning, men hon ville under inga omständigheter medverka i något sådant. Jag förklarade så gott det gick att jag i mitt avhandlingsarbete uttryckligen bemödat mig om intervjusituationerna och att förstå vad de berättade för mig och att det kanske kan kännas lite ovant att läsa en avhandling där man med hjälp av kulturanalys söker efter underliggande normer och värderingar. Det fanns inte så mycket jag kunde säga eller göra för henne, men två år senare ringde hon på nytt, och meddelade att hon ändrat sig, att hon nog ändå vill vara med i en fortsatt utgivning. Jag återkommer lite längre fram till min tolkning av Tildes reaktioner.

Intervjuaren som den nödvändiga andra

Den kollektiva berättelsen om lottorna har under långa tider inte varit samstämmig med händelser i lottornas egen livshistoria, och har därmed upplevts som felaktig, till och med som lögnaktig, kuvande och kvävande (jfr Olsson 2005). Den tystade effektivt många lottors berättande om sina erfarenheter från kriget. Just genom att rikta fokus på det osynliggjorda, på tomrum och tystnader, skevheter och sprickor finns möjlighet till en djupare förståelse av samhällseliga strömningar som rör sig under ytan. Efter hand som tiderna förändrades och det politiska klimatet i landet blev mera tillåtande (jfr Sulamaa 2007:289; Kinnunen 2006:225) erbjöds också lottorna utrymme i krigsdiskursen på ett sätt som bättre stämde överens med de bilder de själva har. Nu är det bilden av ”den dugliga lottan” som formar förståelsen av kvinnor i krigets tjänst. Lisas och Britas berättande hänför sig till två beståndsdelar av denna bild: att vara en ärbar lotta och en tålmodig lotta. Lisa gör uppror mot föreställningskomplexet om lottorna som lättfotade, och Brita uthärdar översköterskans behandling i visshet om värdet av hennes arbete. Lisa verkar uppleva att hon har fått upprättelse, medan Brita ger utlopp för bitterhet för det uteblivna frontmannatecknet. Båda verkar ändå tycka att det är nog med att veta att deras berättande bevaras, att någon har lyssnat på dem i avsikt att föra innehållet vidare till en större krets av människor. Det verkar som att de upplever att deras historia har hittat sin berättare och att jag kommer att åstadkomma en rättvis berättelse av deras handlingar.

Människans handlande är skört, skriver Cavarero, eftersom det ”konsumerar sig självt i det ögonblick som det framträder”, och det är bara poeten och historikern som genom sina handlingar kan rädda det från glömska. Enligt henne är poetens och historikerns uppgifter likartade eftersom båda utgår från mänskliga handlingar, skriver om dem och ger dem en form som består över tid (Cavarero 2000:25). Ehn och Löfgren framhåller fördelarna med de etnografiska observationsmetoderna och de analytiska begreppen som möjliggör att med ord bevara det som är ordlöst till sin karaktär och som annars spårlöst försvinner. De exemplifierar med sådant

som bara anas, som exempelvis stämningar som påverkar en utan att man vet varför (Ehn & Löfgren 2012:77). Jag som intervjuande folklorist, som använder mig av de handlande personernas eget berättande – som Cavarero (2000:25) menar enbart kan vara ”användbara källor”, blir deras nödvändiga andra, berättaren av deras historia. Och sett som en sådan känner jag hur ansvaret tynger eftersom jag då samtidigt ska balansera mellan mina intervjupersoners identitetsbegär och vetenskapens krav på kritisk förhållning – och dessutom mitt eget identitetsbegär som ska ge mig en förklaring till mina val och handlingar. Ett ideal blir då att hantera intervjupersoners livshistoria på ett sådant sätt att den resulterande berättelsen skänker dem en djupare förståelse av deras agerande vid tiden för handlingarna, att de dessutom accepterar den framställning av dem och den tolkning jag gör utifrån de analytiska verktyg jag har till mitt förfogande. Som Ehn och Lövgren konstaterar vet vi aldrig med säkerhet vad som rör sig inom andra människor, och de menar att fantasi och inlevelseförmåga därför blir oundgängliga forskningsredskap, vid sidan av förmågan att observera och lyssna noggrant och att gestalta sitt material åskådligt (Ehn & Löfgren 2012:108). Utöver detta menar jag att insikten om detta ställer ytterligare krav på forskaren vad gäller fingertoppskänsla, mellanmännisklig förståelse, förmåga till självkritik och självinsikt, språklig framställning, samt vetenskaplig skicklighet i hanteringen av analysmetoder och teorier.

Varför oroade sig Tilde så mycket att hon ringde upp mig många år efter att jag disputerat? Om man tolkar hennes oro med hjälp av Cavarero kan man se att oron uttrycker hennes längtan efter att bli berättad, och berättad på ett sätt som ger henne en känsla av enhet, enhetlighet och mening. Hon längtar efter att det hon gjort under kriget ska bli begripligt för henne (och i förlängningen andra) genom de ord jag använder. Men allt hon ser i boken är fragment av hennes historia – min bok ger inte henne den helhet som hon begär. Hon känner inte igen sig själv i det som hon lyckas läsa med hjälp av förstoringsglaset, ett hjälpredskap som förvränger, förstorar, förminskar och suddar ut. Smärtan att inte känna igen sig är för henne lika svår som den som knäskadan vållade henne

när jag inte lyckas berätta hennes berättelse på det sätt som hon längtar efter. Det verkar som att hon förväntade sig en biografisk berättelse, en enhetlig och sammanhängande återgivning av hennes historia. Istället *använder* jag hennes historia, tillsammans med de andra intervjupersonernas, för att förklara ett större sammanhang med hjälp av kulturvetenskapliga analysmetoder och teorier.

På ett plan misslyckades jag fatalt med mitt uppdrag som intervjuforskare. Tilde ringde till mig eftersom hon inte kände igen sig i min text, vilket var ett hårt slag för mig eftersom jag upplevde att jag så ytterligt bemödat mig om de etiska aspekterna i forskningen allt från intervjusituationen till färdig avhandlingstext. Jag strävade efter det som Ehn och Löfgren talar om som ”igenkännandets linje” när en utförd kulturanalys producerar ”aha-upplevelser” hos dem som studerats genom att lyfta fram sådant som sällan brukar uppmärksammas (Ehn & Löfgren 2012:135–136), genom att bryta sönder och sätta ihop igen och sålunda erbjuda ny och fördjupad förståelse av materialet. Jag upplevde själv oro, upprördhet och frustration för jag ville ju så väl. Ett ideal för alla som gör kulturanalys, åtminstone kulturanalys baserad på personliga intervjuer, borde vara att sträva efter att de personer som medverkat under ens fältarbete ska känna igen sig och – åtminstone på något plan – till och med själva få en djupare förståelse av sig själva, sitt berättande, sina handlingar och sina tankebanor. Detta ideal stämmer bra överens med vad Cavarero genomgående argumenterar för som ett grundläggande allmänmänskligt karaktärsdrag, nämligen en längtan efter att bli förstådd och att ens egna handlingar ska bli begripliga för en själv genom en annans berättande.

Före forskningsintervjuer upprättas ett kontrakt mellan intervjuare och intervjuperson i form av ett intervjuavtal som behövs för arkiveringen. Men samtidigt upprättas också ett implicit kontrakt mellan intervjuare och intervjuperson. Detta kontrakt är lurigt eftersom dem som det berör inte alltid är likställda med avseende på förståelse av vad en etnografisk intervju eller kulturanalytisk

forskning innebär. Liksom andra kontrakt är innehållet i det förhandlingsbart, och forskarens förståelse av kontraktet behöver inte nödvändigtvis vara densamma som intervjupersonens. För mig som forskare innebär kontraktet att jag får låna andras berättelser så länge jag hanterar dem på ett sätt som stämmer överens med vetenskaplig praxis. För intervjupersonen kan kontraktet i stället kanske betyda att jag som forskare är skyldig att förmedla en sanning så som han eller hon uppfattar den. Jag har själv många gånger tänkt att Tilde gav sitt samtycke till att intervjun skulle användas i forskningssyfte, men vad jag först senare har tänkt på är att hon egentligen omöjligt kunde veta vad hon – som inte är kulturanalytiskt skolad – gav sitt samtycke till.

Hur kan man vara säker på att man hanterar den intervjuades berättande på ett sådant sätt att såväl intervjuperson som forskare och forskargemenskapen är nöjda? Det kan man inte. Läsarnas reaktioner kan variera stort på en text, och i synnerhet när läsaren är en del av forskningsmaterialet är det svårt att förutse hur det hela tas emot och uppfattas. Att läsa om sig själv – även om man anonymiserats och omtalas vid ett fingerat namn som man till och med själv valt – kan te sig förunderligt och främmande, likt att höra sin egen röst på band. Vi som intervjuar rör om i människors tillvaro, hur väl vi än vill dem, och stör något slags ordning som människor bygger upp under en ständigt pågående iscensättning av livet. Vi tränger oss på redan bara genom att vi påminner dem om det som varit och ber dem återvända i tankevärlden till en tid som flytt, och vi gör så utan att på förhand veta vad dessa minnesutflykter kommer att väcka för tankar och känslor hos intervjupersonerna. Besvikelse, missförstånd och frustration kan uppstå trots alla forskningsetiska formaliteter, personliga intentioner och briljanta teoretiska resonemang. Jag slås av hur många faktorer det är som är inblandade när man bedriver kulturanalytisk forskning och att det inte går att förutse och parera dem alla, och det är inte heller det som är meningen. Tomrum och tystnader, skevheter och sprickor omnämndes ovan som möjliga ingångar till en djupare förståelse av fenomen och större samhällsfrågor. Det samma gäller också, tror jag, för det

oförutsedda och svårhanterliga i den unika mellanmännsliga relationen som uppstår under och i anslutning till en intervju.

”Hanteras varsamt” står det på förpackningar med fragilt innehåll, och sköra historier som Tildes borde också föras med samma uppmaning. Jag vet inte varför hon ringde mig en andra gång – men jag misstänker att med hennes stigande ålder infann sig en längtan efter att låta sig berättas, även om berättelsen inte är precis just så som hon tänkt sig. Döden närmar sig en hundraårig kvinna, och med den också en önskan om att ens historia ska leva vidare genom berättelser som kan förmedlas till kommande generationer. Men nu vet jag att Tildes oro slutligt har lagt sig: hennes dödsannons fanns nyligen i lokaltidningen, och såväl födelseåret 1916 som Lotta Svärds emblem under korset ingjuter aktning hos mig.

Käll- och litteraturförteckning

Intervjuer

- Åbo, Åbo Akademi, Cultura, folkloristiska samlingarna
IF mgt 2003/55–57
IF mgt 2003/71–74
IF mgt 2004/40–41
IF mgt 2004/42–43

Litteratur

- Cavarero, Adriana 2000. *Relating narratives. Storytelling and selfhood*. London & New York: Routledge.
- Ehn, Billy & Orvar Löfgren 1982. *Kulturanalys. Ett etnologiskt perspektiv*. Stockholm: Liber.
- Ehn, Billy & Orvar Löfgren 2001. *Kulturanalyser*. Malmö: Gleerups.
- Ehn, Billy & Orvar Löfgren 2012. *Kulturanalytiska verktyg*. Malmö: Gleerups.
- Eriksen, Anne 1995. *Det var noe annet under krigen. 2. verdenskrig i norsk kollektivtradisjon*. Oslo: Pax.

- Latva-Äijö, Annika 2004. *Lotta Svärdsin synty. Järjestö, armeija, naiseus 1918–1928*. [Diss.] Helsinki: Otava.
- Lenz, Claudia & Helle Bjerg 2007. "To be honest I don't think she has much to say". Gender and authority in memories of the Second World War in Denmark and Norway. *Suomen Antropologi* 4/2007.
- Kinnunen, Tiina 2006. *Kiitetyt ja parjatut. Lotat sotien jälkeen*. Helsinki: Otava.
- Kottman, Paul A. 2000. Translator's introduction. *Relating narratives. Storytelling and selfhood*. Adriana Cavarero. London & New York: Routledge.
- Olsson, Pia 2005. *Myytti ja kokemus. Lotta Svärd sodassa*. Helsinki: Otava.
- Portelli, Alessandro 2004. Oral History as Genre. *Narrative and Genre. Contexts and Types of Communication*. Red. Mary Chamberlain & Paul Thompson. New Brunswick and London: Transaction.
- Samuel, Raphael & Paul Thompson 1990. Introduction. *The Myths we live by*. Red. Rapahel Samuel & Paul Thompson. London & New York: Routledge.
- Strandén, Sofie 2010. "I eld, i blod, i frost, i svält". *Möten med veteraners, lottors och sjuksköterskors berättande om krig*. [Diss.] Åbo: Åbo Akademi.
- Strandén, Sofie 2011. Typfigurer i det mytologiserande berättandet om kriget i Finland. *Elore* 1/2011.
- Strandén-Backa, Sofie 2012. Känslan av ett jag. Adriana Cavarero och identitetsbegär. *Elore* 2/2012.
- Strandén-Backa 2013. Dealing with emotions. *Therapeutic uses of storytelling. An interdisciplinary approach to narration as therapy*. Red. Camilla Asplund Ingemark. Lund: Nordic Academic Press.
- Strandén-Backa, Sofie 2017. Slaget om ortnamnen. Professionalisering, identitetsbegär och hantering av minoritetskap. *Föreställda finlandssvenskheter. Intersektionella perspektiv på det svenska i Finland*. Red. Sven-Erik Klinkmann, Blanka Henriksson & Andreas Häger. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet.
- Sulamaa, Kaarle 2007. *Veteraania ei jätetä. Suomen Sotaveteraaniliitto 1957–2007*. Helsinki: Suomen Sotaveteraaniliitto/Edita.
- Thompson, Paul 1980. *Det förgångnas röst. Den muntliga historieforskningens grunder*. Stockholm: Gidlunds.

Thomson, Alistair 2006. Four paradigm transformations in oral history.

The Oral History Review. Vol 34/1.

Uola, Mikko 1999. ”Suomi sitoutuu hajottamaan ...” *Järjestöjen lakkautaminen vuoden 1944 välirauhasopimuksen 21. artiklan perusteella*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

